

ochs, however, they contain many provisions that came under the influence of Humanism and the Reformation. As a result of deeper Christianization of morality at the turn of the Middle Ages and the New Age, a new attitude towards childhood appears, as to a special and important stage in human life. Therefore, as of the XVI century, in legal codes there are special articles about children. City law begins to protect the interests of children by considering various aspects, in particular the rights of the unborn but conceived child, the children of the «true bed», orphans, etc., the property interests of the child, his life and the future.

Key words: Middle Ages, early modern era, Rzeczpospolita, stages of life, childhood, urban law, guardianship, adolescence, crime, punishment, pregnant woman, material interests of children, children of «true bed».

УДК 347.454-053.6:94(477)''1648/179''

Сердюк Ігор

редактор історичного порталу historians.in.ua, кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, e-mail: Ig.Serdiuk@gmail.com

«ДЛЯ ПРОИСКАНИЯ СЕБЪ К ЖИТИЕ МЪСТА ПРИШЕЛ В ГОРОД»: ДИТИНА І НАЙМИТУВАННЯ В МІСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.*

У статті досліджується використання найманої дитячої праці суспільством Гетьманщини з наголосом на її особливостях, притаманних для міського населення. Наймана праця та учнівство означали перебування дитини за межами власної родини та мобільність (у рамках одного населеного пункту, або ж на більшій території). Така трудова міграція дітей та підлітків була важливою складовою виокремлення міста Гетьманщини над округою. В його населенні, порівняно із селами, підвищена концентрація осіб віком 10–14, а найбільше – 15–19 років.

Міста пропонували більше варіацій винагороди. Вони мали розмаїття вакансій і пропозицій роботи саме для малолітніх та неповнолітніх слуг. Концентруючи економічні та людські ресурси, місто Гетьманщини давало можливість знайти роботу дець поблизу з рідною домівкою. Дитина могла кілька разів змінювати господарів, однак не покидаючи одного населеного пункту. В сільській місцевості, такі переміщення відбувалися б від хутора до хутора, чи поміж селами.

Переваги міста невіддільні від його небезпек, адже соціальний капітал, набутий малолітніми наймитами, міг бути і негативним та поширюватися на всю родину. Наявність мігрантів, мандрівного та маргіналізованого елемента, солдати на постої – ці типово міські явища породжували попит на проституцію, куди втягувалися малолітні дівчата. Хлопчиків могли залучати до крадіжок худоби та речей, підманювати до втеч, викрадати для служби. У такому разі родини дітей-наймитів не тільки не отримували користі із заробітків своїх нащадків, але ще й наражались на ініцування, мусили сплачувати шкоду і так далі. Попри ці небезпеки місто Гетьманщини вабило до себе молодь.

Ключові слова: Гетьманщина, дитина, життєвий цикл, наймит, наймичка, праця, слуга.

Дорослішання і соціалізації дитини в доіндустріальну добу були тісно пов'язані із поступовим включенням у працю. Повчальне віршування поета і священика початку XVIII ст. Климентія Зіновіїва виказує доволі меркантильний, притаманний

* Дослідження виконується за грантової підтримки Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці з фонду Ірини і Євгена Мельників.

суспільству Гетьманщини погляд на дитину, як соціальну інвестицію у майбутнє:

Пла(ч)те по таки(х) що хлбъ поядають
да(р)мо: а в(ъ) млада(х) лтехъ умираю(т).
Нимало за хлбъ то(и) не ѿ(т)робивши:
и за догля(д) вшъ нтъ не ѿ(т)служи(в)ши¹.

Окрім всього, Зіновію йшлося переконати матерів не плакати за померлими малолітніми дітьми, котрі ще тільки ссуть перса, а отже не привели родину до витрат. Плакати ж треба за малюками, які з’їли якусь частку хліба, але відійшли у небуття, таким чином вони завдали збитку, не виправдавши вкладені в них кошти. Подібні міркування не є чимось винятковим. Дослідники доіндустріального суспільства вважають маленьких дітей обтяжливими для сімейного господарства, вони потребують турботи, прихистку, одягу харчів і, принаймні, до п’ятирічного віку, вони не можуть зробити навіть невеликого внеску до родинної економіки. Однак дорослішаючи, дитина поступально включається в господарювання, сприяє економічному зростанню родини, а отже і появі наступних дітей. Для домодерної Англії свого часу розраховано, що сім’я починає отримувати реальний прибуток від наявності нащадків приблизно на вісімнадцятому році шлюбу. На той час дітонародження припиняється і родина має достатню кількість працездатних дітей, котрі роблять позитивний внесок в сімейну економіку. Встановлюється хиткий баланс, який пізніше, з від’їздом дітей з батьківського дому однак порушиться. Це зменшить економічний потенціал родини і вже перед старими батьками знову постануть привиди злиднів².

Що до аналогічного вивчення різних аспектів історії дитячої праці на матеріалах Гетьманщини, то це є справою доволі важкою і не надто популярною. Дослідження, ґрунтовані на писемних джерелах, поодинокі і тут найперше маю згадати розвідки Володимира Маслійчука³. Окрім традиційного браку джерел також відчуються методологічні та термінологічні проблеми, зокрема у тому, як відділити гру або ж виховні моменти від самої роботи. Думається, що діяльність, у тому числі й дитини, може бути витлумачувала як праця, якщо вона приносить певну користь, або «додатковий продукт». Як зазначив американський історик Г’ю Каннінгем:

упродовж всієї історії більшість сімей не бачили нічого незвичайного в тому, щоб очікувати від своїх дітей внеску в родинну економіку, як тільки вони ставали на це здатні. Без цього внеску бідність родин, в котрих жили ці діти, тільки б поглиблювалася⁴.

Теза Каннінгема накладається також і на суспільство Гетьманщини. Вона підтверджується і на чисто емпіричному рівні, причому для дітей обох статей. Антрополог Олександра Козак, дослідивши цвинтар сотенного містечка Стайки⁵ XVII–XVIII ст. зауважила зміни суглобів дитячих кістяків, котрі виникли унаслідок значної фізичної роботи. При цьому існували й гендерні відмінності. Спрацьованість жіночого хребта була обумовлена вираженими статичними навантаженнями (тривале стояння, сидіння в

⁶ Козак, О. (2014). Жителі сотенного містечка Стайки XVII–XVIII ст. (за матеріалами біоархеології). *Історична антропологія та біоархеологія України*. Вип. 1. С. 124, 128.

⁷ На мою думку, міста Гетьманщини вивершувалися над округою найперше через адміністрування довколишньої території на сотенному чи полковому рівні. Також серед складників такого вивершування можна назвати економіку, перебування військових на постій, близькість великих шляхів. Окрім того можна виділити й знавалося б локальні явища, котрі, однак, докладалися до формування «міського способу життя». Наприклад, Максим Яременко у цьому контексті виділив освіту. Див.: Сердюк, І. (2011). Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. Полтава: ТОВ «АСМІ»; Яременко, М. (2013). «Фактор міста» у «латинському шкільництві» Гетьманщини XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 10, С. 115–127.

⁸ Про належність Переяславського до хліборобських полків та про виробництво й продаж зерна більш детально див.: Острась Е. (2003). Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпеченість населення хлібом в Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. Донецьк.

⁹ Маю на увазі саме тих, що шукали заробітку в місті, не випускаючи з уваги й можливість пошуків заробітку у селах. Про фіксацію притоку мігрантів до Переяслава детальніше див.: Сердюк, І. (2011). Полкових городів обивателі, С. 94–96. Також див. докл. спеціальну статтю: Сердюк І. (2008). Вихідці з села серед населення Переяслава 60-х рр. XVIII ст. (за даними Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр.). *Український селянин*. Вип. 11. С. 213–215.

¹⁰ Детальніше про Генеральний опис як джерело, та його специфіку фіксації міського і сільського населення Гетьманщини див.: Момот А. (2014). Румянцевський опис Малоросії як джерело, для дослідження демографічних характеристик сільського населення Гетьманщини. *Вісник Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Історичні науки*. № 7 (290). С. 22–29. Сердюк І. (2008). Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини *Історична пам’ять*. №3. С. 144–152.

одній позі тощо), чоловічого – рухом та травмами. Загалом діти віком 9–14 років зазнавали регулярних перевантажень, котрі відображалися у патологічних змінах сухожиль та м’язів⁶. Отож, дитина в Гетьманщині працювала «всерйоз», її праця була націлена саме на результат, а не на процес. Це – головна відмінність від сучасності, і це те, що обумовлювало та уможливлювало повсюдне використання найманої дитячої праці, вона з розцінювалася не як виховання, а як реальний внесок у родинну економіку.

Необхідно зауважити, що дитина могла зробити свій внесок в сімейну економіку як працею безпосередньо в родинному господарстві, так і працюючи за його межами. При цьому схожими могли бути багато видів робіт, їх об’єм, характер, тощо. Разом з тим, праця сина ремісника з одного боку і його учня з іншого, або ж так само доньки козака і його малолітньої наймички, носила виразно різний соціальний контекст. Наймана праця та учнівство означали перебування дитини за межами власної родини та мобільність (у рамках одного населеного пункту, або ж на більшій території).

Трудова міграція дітей та підлітків була важливою складовою виокремлення міста Гетьманщини над округою⁷. Зауважу, що ця теза не мусить бути універсальною для різних полків. Слід гадати, що вона по-різному працюватиме, наприклад, в Переяславському і Стародубському полках. Переяслав був центром землеробського полку зі слабким рівнем «урбанізації»⁸. Відтак, саме туди стягувалися заробітчани з довколишніх сотень. Важливо, що серед таких мігрантів-чоловіків було 29,2% осіб віком 15–19 років, серед жінок – 24,3%⁹. Притік дітей і підлітків до Стародуба мусив бути менш вираженим. На території «його» полку знаходилися доволі великі міста: Мглин, Погар, Новгород-Сіверський, Почеп – значні ремісничі і економічні осередки. Тим не менше, як засвідчують історико-демографічні дослідження, Стародуб теж зміг привабити молодих трудових мігрантів. Якщо його населення, відображене у Генеральному описі 1765–1769 рр.¹⁰, за віком розподілити на п’ятирічні вікові групи, то найбільш чисельними мешканцями міста виявляться ті, кому виповнилося 15–19 років. Показово, що у полкових селах фіксується навпаки «нестача» осіб цього віку. Те ж, однак менш виражено, спостерігаємо і щодо тих, кому виповни-

¹ Зіновіїв, К. (1971). Вірші. Приповіді посполиті. К.: Наукова думка, С. 108.

² (2004). *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*. Vol. 3. S–Z. Macmillan Reference USA, P. 893–894. Загалом, тема зростання дитини і життєвого циклу бідних домогосподарств у різних іпостасях добре представлена на сторінках збірника «Бідні жінки і діти в європейському минулому». Див.: Henderson, J., Richard, W., [eds.] (1994). *Poor Women and Children in the European Past*. London: Routledge.

³ Маслійчук, В. (2012). До питання про дитячу та підліткову працю на Лівобережній та Слобідській Україні в другій половині XVIII ст. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т.І: Практики, казуси та девіації повсякдення*. К.: Інститут історії України НАН України, С. 87–98.

⁴ (2004). *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*. Vol. 3. S–Z. Macmillan Reference USA, P. 892.

⁵ У другій пол. XVII ст. сотенне містечко Канівського полку, з якого на поч. XVIII ст. населення було переселене на Лівобережжя. Зараз – однойменне село Кагарлицького району Київської обл.

¹¹ Детальніше цей сюжет див.: Сердюк І. (2016). Вікова структура дитячого населення Гетьманщини в другій половині XVIII ст. *Краєзнавство*. №3–4. С. 87–93.

¹² Волошин Ю. (2016). Козаки і посполиті: Міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. К.: К.І.С., С. 120.

¹³ У 2011 р. читаючи лекцію «Дитина та Імперія» (у рамках реалізації проекту «Публічні лекції. Політ.ua»). На жаль розшифровка лекції вже не доступна у мережі. Первісно вона знаходилася тут: <http://polit.ua/lectures/2011/03/11/masliychuk.html>

¹⁴ Сердюк І. (2009). „Без запла-ты, на харчах и одежи хозяй-скихх”: діти в населенні Лівобережного українського міста XVIII ст. *Краєзнавство*. № 1–2. С. 196–204.

¹⁵ Кошелева О. (2004). Люди Санкт-Петербургского острова Петровского времени. М.: ОГИ, С. 175.

¹⁶ Наприклад: Маслійчук, В. (2012). До питання про дитячу та підліткову працю на Лівобережній та Слобідській Україні в другій половині XVIII ст.

¹⁷ Дещо детальніше див. мій невеликий есей: Сердюк І. (2017). Вогонь, вода та неостанні клейноди. Декілька слів про історію дитячої праці в Гетьманщині. *historians.in.ua*. Доступно: <https://goo.gl/CTP6w2>

¹⁸ У цьому сенсі класичним є дослідження, де кілька сторінок присвячено дитячій праці, і тези котрого переповідалися та цитувалися в наступних подібних історико-економічних студіях. Див.: Гуржій І. (1958). Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). К., С. 113–119.

¹⁹ Маркс К. (1952). Процес виробництва капіталу. *Капітал. Критика політичної економії*. Т. 1. Кн. 1. К., С. 243–256.

лося 10–14 років¹¹. Те, що такий віковий дисбаланс викликаний саме трудовою міграцією опосередковано підтверджується підрахунками Юрія Волошина, згідно яких серед полтавських слуг у 60-х–70-х рр. XVIII ст. найбільше було віком 15-19 років¹². Подібні демографічні спостереження можна підсумувати влучною заувагою Володимира Маслійчука:

Якщо ми уважно подивимося на місто Лівобережної чи Слобідської України, основним робітничим контингентом, основним наймитом, якщо слідкувати за переписами, буде особа до 22 років¹³.

«Life cycle service»

Описаний вище стан речей засвідчує важливість праці дітей і підлітків для тогочасного міського соціуму. Їхня мобільність зумовила ще одне явище – помітна частка дітей в Гетьманщині дорослішала та працювала поза власною родиною. Останній аспект, в силу різних причин, був більше оприявлений у містах. За моїми підрахунками, майже 20% дітей віком 5–14 років у полкових осередках мешкали не зі своїми батьками. Число дітей поза сім’єю зростало з віком, їх частка серед п’яти-семилітніх не перевищувала 10%, а у віці 13–14 років практично кожна друга міська дитина жила поза власною сім’єю¹⁴. Велика кількість дітей, що жили й заробляли самостійно, була притаманна не тільки містам Речі Посполитої (та на Захід від неї), а і Російській імперії, що Ольга Кошелева показала на прикладі Петербургу часів Петра I¹⁵.

Попри таку представленість і непогану джерельну фіксацію, дитячу працю на матеріалах Лівобережної України наявна історіографія (за окремими винятками¹⁶) зображує в дусі творів Чарльза Діккенса, на основі радянського тлумачення творів Карла Маркса, іноді ще й у парадоксальному поєднанні з реляціями про любов до дитини, як одвічну рису українського народу. Такі дослідження говорять про експлуаторський характер, малооплачуваність, важкі умови, дискримінацію. Це має налаштувати на вивчення економічної сторони дитячої праці з бідністю, як основною причиною потрапляння у найми тощо¹⁷.

За подібного підходу увага концентрується на економічній складовій дитячої праці, а основною її причиною вказується бідність, неможливість прогодувати дитину тощо¹⁸. Зрештою, не вдаючись до переповідань творчості класиків, однак висловлю дуже важливу як на мене заувагу. Той же Маркс працю дітей та жінок розглядав у контексті постановня капіталізму і вважав це явище наслідком чи ознакою розвитку капіталістичних відносин¹⁹. Натомість суспільство та економіка Гетьманщини були доіндустріальними, докапіталістичними, а тому економічна модель виписана

²⁰ Бібліографія таких робіт істотна, вона вельми різноманітна хронологічно, територіально і сюжетно. Тут наведу прикладів: Goldberg, P. J. (1986). Marriage, migration, servanthood and life-cycle in Yorkshire towns of the later Middle Ages: Some York cause paper evidence. *Continuity and Change*. August. Vol. 1. Issue 2. P. 141–169; Sarti R. (2007). Criados, servi, domestiques, gesinde, servants: for a comparative history of domestic service in Europe (16th–19th centuries). *Obradoiro de Historia Moderna*. №16. P. 9–39; Fauve-Chamoux, A. (2004). Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers. Зрештою, найбільш «свіжим» дослідженням є великий розділ «Life cycle service» ґрунтовної книги Миколая Шолтисека про родину у Східно-Центральній Європі: Szołtysek, M. (2015). Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Contexts and analyses. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers.

²¹ У вузькому значенні йдеться про найми чи службу, як тимчасовий період життя індивіда, після котрого такий *serve* засновує власне господарство, або повертається у батьківське. Див.: Poniat, R. (2014). *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*. Warszawa, S. 68.

²² Szołtysek, M. (2015). Rethinking East-Central Europe, P. 319–401.

²³ Poniat, R. (2014). *Służba domowa*, S. 15–16.

²⁴ Безсмертна, Ю. (2017). Life cycle service servants: характеристика поняття та відповідність реаліям Гетьманщини 60-х–70-х рр. XVIII ст. *Емінак: науковий щоквартальник*. №1. Т.1. С. 28–33; Волошин, Ю. (2016). Козаки і посполиті, С. 117–128.

класиком на прикладі Англії тут не працює. Більш продуктивним видається підхід сучасної європейської історіографії²⁰, котра, не відкидаючи економічного аспекту, розглядає проблему дитячої праці більш комплексно, використовуючи концепт *life cycle service* або ж *life cycle servanthood*²¹.

У такому ракурсі домова служба (в українській історіографії маркована поняттям «найми», «наймитування»), постає не як щось постійне, доконане, а як один з етапів життя людини, важлива складова її соціалізації. Вона розглядається не тільки як наслідок злиднів, а як певний запобіжник від цього явища, котрий дозволяв елементарно вижити, отримати певний соціальний капітал, набутти якихось матеріальних ресурсів, необхідних для переходу в наступний етап життєвого циклу²². Тобто, якщо людина йшла в найми, то це не означало, що вона буде займатися цим все своє життя. До того ж *serve*, або ж слуга, чи наймит міг бути важливим членом домогосподарства, ледве не родичем, що однак аж ніяк не є підставою змальовувати його життя у пасторальних тонах.

Необхідно зауважити, що концепт *life cycle service* до сьогодні пройшов серйозну перевірку часом та емпіричним матеріалом. Він був введений в історіографію в 1960-х рр. для тлумачення періоду в житті людини між залишенням родинного домогосподарства і заснування власного. У цей час набувався певний статус, котрий, однак не був сталим. Через такий етап проходила велика частина європейської молоді. Ще Джон Хайнал зауважив, що значна поширеність подібної служби зумовила підвищення шлюбного віку та впливала на спосіб функціонування домогосподарств. На його думку, *life cycle service* становив один з ключових елементів, які вирізняли Захід на тлі решти світу, адже це явище посприяло формуванню еластичного ринку праці, і, навіть, постановню капіталізму. Більш сучасні праці, зокрема авторства Цезаріо Кукльо, Радослава Понята та Миколая Шолтисека показують, що *life cycle service* був характерним і для старопольського суспільства. Йдеться про зарахування польських земель до ареалу поширення західної моделі домогосподарства. За пропозицією самого Хайнала, умовний кордон цього ареалу проходив по лінії Петербург – Трієст, тобто він виключав Річ Посполиту. Однак, у світлі сучасних досліджень польських істориків до так названого Заходу необхідно включати і землі Корони²³. Схоже, що дану межу потрібно відсовувати ще далі на Схід, принаймні, згідно піонерських розвідок Юрія Волошина та Юлії Безсмертної, в цей ареал вписується і Гетьманщина²⁴.

Важливою складовою концепту *life-cycle servants* є означення наймита як молоді людини. За дослідженнями польського історика Радослава Понята, у 1791 р. в краківських парафіях понад 50% домових слуг були віком 15-24 років. І тільки близько 15% –

²⁵ Poniat, R. (2014). *Służba domowa*, S. 143.

²⁶ Волошин, Ю. (2016). Козаки і посполиті, С. 121.

²⁷ Там само. С. 117–128.

²⁸ Коваленко, О., Сердюк, І. (2012). «Іграшка чи ремесло?»: один з аспектів дитинства в ранньомодерній Україні. *Київська старовина*. №5–6. С. 45–56.

²⁹ Про побутування даних маркерів та історіографічну складову дослідження найманої праці див. піонерський текст Юлії Безсмертної: Безсмертна, Ю. (2015). «Служителі» й «робітники» в облікових джерелах Гетьманщини XVIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 44. Т.1. С. 52–56.

³⁰ Наводиться приклад великого міста, але діти-наймити складали помітну частку і сільського населення. Так, Олена Замура у селах Переяславського полку їх нараховувала 7%. Див.: Замура, О. (2016). Мігранти в полкових селах Гетьманщини середини XVIII ст. (на прикладі двох сіл Переяславського полку). *Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*. Випуск XI. Полтава: Дивосвіт, С. 87.

³¹ Див. напр.: Левицький, О. (1901). Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. *Киевская старина*. №2. С. 183.

³² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 57, оп. 1, спр. 148а, арк. 309.

³³ Про цей сюжет мною підготовлено окрему велику статтю, котра готується до публікації у наступному (12) номері журналу «Соціум».

старшими за 35 років²⁵. Схожі дані маємо стосовно полкової Полтави. Когорта наймитів міста станом на середину XVIII ст. виглядає дуже молодою. Абсолютна більшість (83,4%) її представників була молодшою за 30 років, а старшим за 35 років був тільки кожен десятий²⁶. Це означає, що мікрогрупа не була стабільною, вона поповнювалася молодими хлопцями чи дівчатами, котрі з віком її покидали і набували іншого соціального статусу. Зауважу, що вищезгадане дослідження Юрія Волошина стосується передусім дорослих, мене ж цікавить дитяча наймана праця. Також, досліджуючи спільноту полтавських слуг, Юрій Волошин зарахував до неї й учнів²⁷. На мою думку, учнівство істотно вирізнялося від найми-тування. Його основною (принаймні декларованою) метою було отримання ремісничого фаху. Учень дійсно розглядався майстром передусім як джерело безкоштовної робочої сили і міг виконувати ту ж саму роботу, що й наймит, торкаючись навчання ремеслу лише спорадично. Однак він працював безкоштовно, а наймит міг отримувати платню. Також учнівство прив'язувало дитину до ремісника в середньому на 4–5 років, хоча іноді його фіксований термін сягав й 9 років, натомість наймалися здебільшого на півроку-рік²⁸. Зрештою, й облікові джерела XVIII ст. розрізняють ці дві соціальні категорії. Відтак, тут зупинюсь тільки на найми-туванні, визнаючи те, що обом категоріям було притаманно багато спільного: жорстке ставлення до дитини (побої, примушування до важкої повсякденної праці), дитяча мобільність і втечі, недотримання господарями умов договору та, з іншого боку, – крадіжка дітьми господарського майна.

Мікрогрупа дітей-наймитів

У Генеральному описі 1765–1769 рр. діти доволі чітко марковані учнями чи робітниками, у тому числі й тоді коли вони перебували в межах одного домогосподарства. Так, для позначення малолітніх наймитів джерело використовує два маркери: «слуга»/«служанка» та «работник»/«работница»²⁹. Форма запису не відрізняється від аналогічної про дорослих наймитів – ідеальний формуляр вказує ім'я, патронімічне прізвище, соціальне та географічне походження, вік, стан здоров'я, термін «служби», характер та розмір платні. В конкретних випадках відсутність якихось даних може бути пов'язана саме з особливостями даної вікової групи. Дитина не завше знала місце народження, станову приналежність чи ім'я батька³⁰.

Діти починають фігурувати у якості наймитів починаючи з п'ятирічного віку. Наприклад, саме стільки було стародубській «служанке» Ганні. Малоймовірно, щоб дівчинка могла виконувати якусь важку роботу, скоріше за все, вона була взята на «виріст». У тодішньому соціумі навіть побутував відповідний термін – «ви-росток», котрим позначали прийомних дітей або слуг, що виростили в домі господаря³¹. Про деяких з них читаємо: «*взята с малолетства на пропитание*»³². Присутність таких діток у домогосподарствах може бути пояснена з різних точок зору, у тому числі й необхідністю виконання «батьківських» ролей бездітними парами³³. Все ж привертає увагу те, що поява діток маркованих робітниками

В. Штернберг. Пастушок. Полотно, олія. Національний художній музей України (Київ). *Степовик Д. Українське мистецтво першої половини XIX ст. – К.: «мистецтво», 1982. С.150.*

³⁴ Із семи років дитина набувала «церковної дієздатності» й ходила до сповіді.

³⁵ Гаркуша Семен Іванович (1739 – † після 1784) – грабіжник. Відомий серією успішних і зухвалих пограбувань в Гетьманщині. Образ був романтизований в другій пол. XIX ст., а вже радянська історіографія зробила з нього месника і керівника повстанськими загонами.

³⁶ Степанида Павлівна Парпура (Єзучевська) – дружина значкового товариша Йосипа Парпури, на час пограбування у шлюбі із Петром Базилевичем – ніжинським полковим суддею (1772–†1779), козото-пським городничим. Про багатство і вплив Парпурихи на чоловіків ходили легенди. На цьому тлі цікаво, що коли ватага Гаркуші прийшла грабувати їхній дім, то чоловікові сказали, що справа його не стосується й пішли шукати Степаниду. Під час грабежу один із злочинців розважався тим, що бив жінку бато-гом, приказуючи, щоб «не понижала свого мужа». Див.: (1990). Протокол допиту гайдамаки Семена Гаркуші. *Український історичний журнал*. №11. С. 123, 135.

³⁷ Важко щось говорити про вік самої дочки та дівки, що спали біля неї. Однак тут як приклад наводжу саме факт ночівлі найми-чок при дитині господарів. У протоколі це не єдиний подібний приклад. Див.: Там само, С. 123.

доводиться на вік, з якого дитина починає дійсно виконувати якусь, бодай найпростішу роботу. Причому з кожним роком можливості маленьких робітників стрімко зростають. Це ще одне свідчення важливості 6-7-річного рубежу як своєрідного вікового вододілу у зростанні тогочасної дитини³⁴.

Найменші «робітники» могли виконувати дрібні доручення, бути посильними, помічниками для заможних осіб. З точки зору економіки, вони, вочевидь ще не відпрацьовували свого утримання. З іншого боку, такі діти не отримували платню, та приносили позаекономічну користь (наприклад, додавали престижу своїм господарям), розважали, були співбесідниками. Є свідчення про те, що дівчата і хлопці перебували при своїх господарях і вночі. Про такі побутові речі джерела дуже рідко говорять прямо, однак у допитах відомого розбійника Семена Гаркуші³⁵ зустрічаємо доволі детальні описи побуту вельможних жертв його нічних візитів. Поряд з ними у їхній кімнаті сплять слуги, це також стосується й дітей (можливо дорослих) господарів. Наприклад, прийшовши грабувати Степаниду Парпуриху³⁶, в одній із кімнат ватага бачить таку картину: «*доч онои Парпуриной дівица, тогда спала, и при ней – дві дівки*»³⁷.

Ілюстрація до книги «Ифіка ієрополітика». 1760 р.

Малолітніх слуг могли брати з-поміж сиріт, або навіть викрадали. Викрадення є казусами, однак існує окремий пласт подібних справ, одна з яких розглядалася влітку 1777 р. на найвищому в Гетьманщині рівні членами Малоросійської колегії та відомими постатями Семеном Кочубеєм, Василем Туманським та Іваном Жоравкою³⁸. 22 серпня 1777 р. до Київської поліцмейстерської контори був присланий лист про *«непомящего родства своего Егора»*. Він не міг нічого сказати про своє походження і батьків, бо в малих літах був взятий під Києвом з невідомого йому місця мешкаючим у Києві майором Федором Шаховим та знаходився при ньому в турецькому поході (імовірно йдеться про одну з кампаній російсько-турецької війни 1768–1774 рр.). Після загибелі Шахова він був забраний підполковником Олексієм Стаховим в Симбірськ, далі жив у Саранську і *«протчих местах у разных чи-*

³⁸ Кочубей Семен Васильович (1725 –†1779) – Генеральний обозний, бунчуковий товариш, генерал-майор (1764), таємний радник (1776). Туманський Василь Григорович (1723 –†1809) – Генеральний писар (1762–1781), дійсний статський радник (1779). Журавка (Жоравка) Іван Тимофійович (? –† після 1792) – генеральний осавул (1759–1781) полковник, статський радник (1779).

Малюнок-схема
головної вулиці м. Лубни.
1758 р.
ЦДІАК України. Ф. 51.
Оп. 1. Спр. 1818.

нов людей единственно изза одного токмо пропитания», далі *«для проискания себѣ к житию мѣста прише в город Нижній (Нижній Новгород – І.С.)»*, де був взятий у поліцмейстерську контору, а звідти перенаправлений в гарнізонну школу. Нижегородська губернська канцелярія відправила листа до Малоросійської колегії з проханням пошукати, чи не знайдеться поміщик того хлопця, або ж хтось, хто його знає. Члени колегії вирішили скрізь оголосити про розшук хлопця та його рідні. Через півроку (2 січня 1778 р.) на оголошення відгукнулася жителька Києва Марина Данилиха. Вона показала, що 1773 року в серпні на свято Преображення пропав її син Григорій, котрий навчався тоді в київського мешканця Сидора Котленка шевського ремесла:

*«невестимо ким подхвачен и увезен с Киева, и где ныне находится она не вѣдает, примет же оной ея сын таковых: говорит пространно, волосы на головѣ черные, смотрит вниз насуписто. Лѣт от роду тогда было ему десять»*³⁹.

³⁹ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 2320.

Такі справи непоодинокі. Їхніми фігурантами бувають молоді злочинці, котрі оповідають доволі стандартну історію: батьків не пам'ятає, був вивезений звідкись малим, підріс і став волочитися по різних місцях, був намовлений кимось до крадіжок, або ж красти змусила скрута. Далі таких підлітків намагалися прилаштувати десь до праці, або ж віддати комусь під розписку – *«кто взять пожелает»*. Саме так склалося життя Івана Алексеева, котрий народився «в Польщі» і малолітнім був вивезений майором Василем Зібіним в село Нікольське під Москвою. Там він виріс, був похрещений у православну віру, а після смерті майора служив у його сина, де був навчений *«порухматерства»*. В 1778 р. пішов у місто Чернь⁴⁰. З якихось причин він був затриманий та переданий під юрисдикцію Севської провінційної канцелярії, а потім і Малоро-

⁴⁰ Імовірно йдеться про повітове місто Тульського намісництва, зараз районний центр Тульської області РФ.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 2592.

сійської колегії. Звідти підлітка взяв до себе київський нотаріус Юр'єв, якого Іван за це обікрив на 60 рублів⁴¹.

Повертаючись від казусів до статистики, наголошу, що більшість дітей-наймитів все ж були віком 10–14 років. Вочевидь з цього віку дитина вже влаштовувала «працедавця» як виконавець роботи, праця котрого приносить більше прибутку, аніж важать видатки на утримання. З іншого боку, діти вважалися достатньо дорослими, щоб залишити свою родину.

Когорта дітей-наймитів дуже цікава ще й у статевому ракурсі. Тут дівчатка удвічі переважали хлопців. На перший погляд, це – не логічно, адже останні, здавалося б, мала користуватися більшим попитом на ринку праці. Однак частина потенційних наймитів-хлопців поповнювали лави учнів ремісників. Усі вони були хлопцями. Бачиться, що така абсолютно різна статева структура груп наймитів та учнів є ще однією ознакою їхньої окремішності.

Перевага дівчаток у досліджуваній когорті може обумовлюватися не тільки попитом, але й особливістю пропозиції. Як стверджує відома дослідниця соціальної історії Олвен Гафтон, в Англії XVIII ст. близько 80% дівчат покидали свій дім у віці близько дванадцяти років. Вони робили це приблизно на два роки раніше за свої братів. Дівчата розпочинали новий етап свого життя, спрямований на створення матеріального підґрунтя для вдалого заміжжя. Ця перспектива була складною, вона мала багато прихованих підводних каменів, однак, від її успіху залежало майбутнє дівчини. «Дитинство було коротким для дочок бідняків», – підсумовує Гафтон, і з нею важко не погодитися⁴².

Оплата праці

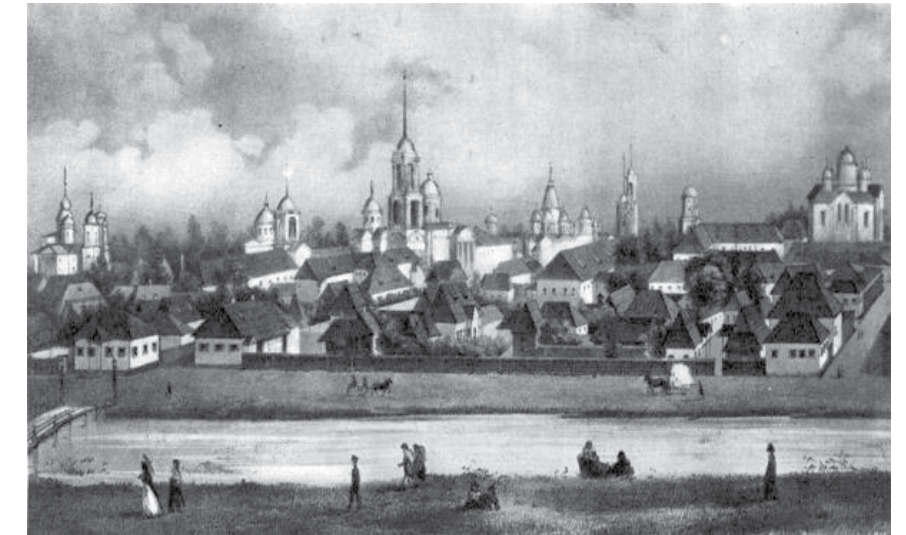
Оплата праці є ще одним важливим питанням. Стосовно дитини воно дуже важке і дискусійне, адже ми достеменно не знаємо, наскільки на платню впливала можлива дискримінація, котра стосовно дівчаток могла бути подвійною – зумовлюватися як віком, так і статтю. Так само не можна відкидати й різної продуктивності роботи дітей і дорослих. На можливу платню наймита впливали надто багато факторів, котрі визначалися як його особистісними характеристиками (вік, станова приналежність, сімейний стан), так і нюансами місця праці. Механізми постановки таких нерівностей чудово показані у ґрунтовній статті Тимофія Бріка про доходи наймитів у Полтаві 1760-х рр.⁴³

Дуже важливо, що Тимофій Брік говорить і про «не грошові цінності». Адже більше половини дітей платні взагалі не отримували, у першу чергу це стосувалося найменших за віком. Однак, вони перебували на «одежи и харче хозяйском». Необхідно зауважити, що одяг в Гетьманщині вже сам по собі був істотною цінністю, а тому те, що дитина його собі забезпечувала власною працею вже було вагомим досягненням. Дітям міг діставатися старий одяг їхніх роботодавців, (про це вже частково говорилося у відповідному параграфі), що теж могло візуально маркувати наймитів. За увагою Володимира Маслійчука, котра перегукується з такою ж тезою Філіпа Ар'єса, за одягом дитини можна було вгадати роботодавця⁴⁴. Окремим слугам одяг взагалі купувався (це не означало,

⁴² Hufton, O. Women, (1994). Work and Family. A history of women in the West. Part III. Renaissance and Enlightenment paradoxes / Ed. N.-Z. Davis, A. Farge. Cambridge, Harvard University Press, P. 17.

⁴³ Брік, Т. (2017). Доходи слуг в Гетьманщині: тест теорії людського капіталу та соціального статусу на прикладі міста Полтава. *historians.in.ua*. Доступ: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2192-timofij-brik-dokhodi-slug-v-getmanshchinitest-teoriji-lyudskogo-kapitaluta-sotsialnogo-statusu-na-prikladi-mista-poltava>.

⁴⁴ Маслійчук, В. (2010). Спостереження про вбрання підлітка в Харківському намісництві (1780-ті – 1790-ті рр.). *Київська старовина*. №5. С. 29–34.

Ніжин. Гравюра 1830 р.
Джерело: <https://goo.gl/xZXNQg>

⁴⁵ (1884). Дневникъ Николая Ханенка. 1723–1753 г. Приложение къ журналу «Кіевская Старина». К.: Тип. Г. Корчакъ-Новицкаго, С. 313, 318.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 2592, арк. 1–2.

⁴⁷ Це дещо суперечить дослідженням Тимофія Бріка, який робить висновок, що дівчата віком 12–15 років отримували більше грошей за своїх однолітків-хлопців. Однак, звертаю увагу на те, що мені йдеться і про тих діток, вік котрих менший за 12 років. Див.: Брік, Т. (2017). Доходи слуг в Гетьманщині.

⁴⁸ Волошин, Ю. (2016). Козаки і посполиті, С. 127.

що він буде цілком новим). У 1747 р. будучи в Петербурзі Микола Ханенко купує одяг своєму слугі «хлопцю» Юхиму, на котрий, однак, витрачає менше грошей ніж на дорослого лакея:

Куплена Івану Рудому лакейская свита за 1 р. 30 к., да хлопцю Евфиму рубашки за (у джерелі прочерк – І.С.), штаны суконные за 30 к. [...] Івану Рудому да хлопцю Евфиму на чоботи и другіе потребности 69 коп.⁴⁵

Вдяганка Юхима не здається «модною» попри те, що справа відбувала в столиці. Та щоб бути модним не обов'язково треба було прислужувати старшині, що жила в Петербурзі. Мабуть найбільшим модником із слуг, що трапилися мені на очі виявився вже знайомий нам Іван Алексеев:

лицем чист, круглолик, волоса темнорусые, усов и бороды еще не брѣт, завязивает в косу [...]. Одежа на нем сертук и штаны фабричного сукна и цвету синего [...], сапоги нѣмецкие с короткими голяницами, чулки бѣлые нитяные, на шеи платок набойчатой синей новой⁴⁶.

Його «богемний», як на підлітка-слугу, зовнішній вигляд міг скластися унаслідок знання перукарського ремесла, багатого на події життя та перебування у нотаріуса. Тобто саме проживання у представника саме міської професії уможливило отримання дорогого вбрання. Нотаріус міг дати хлопцеві одяг на час служби, а той з ним утік. Це змушує також поставити питання (котре залишу відкритим) про долю вдяганок після завершення терміну наймів. Як показують обмовки джерел, інколи, після звільнення наймита вона залишалася у роботодавця.

Що до грошової платні, то за даними Генерального опису, на неї могли сподіватися діти віком від десяти років. За моїми спостереженнями, дівчата отримували дещо менше – починаючи з 50 копійок за рік служби, хлопчики – від 1 рубля⁴⁷. Схожий віковий і фінансовий «поріг» зауважив Юрій Волошин на прикладі Полтави, де таку суму заробляла 10-річна Ксенія – наймичка військового товариша Івана Богдановича⁴⁸. Верхня межа заробітку для дівчини у місті становила приблизно 1–1,5 рублі на рік (дорослі наймички

«Град Куземин» – фрагмент
аматорського малюнку 1726 р.
ЦДІАК України. Ф. 127.
Оп. 1012. Спр. 12.

отримували 2–3 руб.). Принаймні у Стародубі рекорд належав чотирнадцятирічній Устині: *«Работница родимка стародубовская мещанского звания Устинья нанимается в год за 1 р 20 к на одежи и харче хозяйском»*⁴⁹.

Велика різниця у платні між Ксенією та Устиною може бути пояснена їхнім віком, в котрому організм підлітка швидко розвивається. Дитина, старша на чотири роки за свою десятирічну візаві могла бути значно сильнішою, виконувати більше роботи і т.д. Це добре, нехай і на прикладі протилежної статі, помітно у спогадах Івана Острожсько-Лохвицького⁵⁰. У свої 14 років він змушений був кинути навчання і повернутися додому, щоб робити *«разную черную работу, какъ-то возки сена, соломи и дровъ и съ мелницъ хлѣба»*. При цьому його помічниками були два хлопчики років десяти, котрі *«еще ни какой болѣе не могли работи здѣлать, какъ только лошадей погонять»*⁵¹. Ця репліка показує десятирічних хлопчиків, як спроможних тільки до обов'язків візника, або ж догляду за худобою, натомість їхній трохи старший «керівник» робив набагато більше робіт.

Загалом, як бачимо, оплата дитячої праці не була чітко встановлена. Її розміри в першу чергу залежали від віку та статі наймитів, їхньої фізичної форми, домовленостей. Однак, на заробітки також істотно могли впливати приналежність до певної соціальної чи релігійної групи, заняття і матеріальних статків господаря. Той факт, що хлопці частіше отримували платню, може свідчити про дискримінацію за статевою приналежністю, однак, дівчаток серед наймитів було більше, тож і відповідно більша пропозиція могла знизити їхню «вартість» на ринку праці. Існували й інші фак-

⁵² Про Кальмар я згадую як приклад постановки питання з точки зору історії економіки: Gary, K. E. (2017). Constructing equality? Women's wages for physical labor, 1550-1759. *Lund Papers in Economic History*. No. 158. Lund: Department of Economic History, Lund University.

⁵³ Horrell, S., Humphries J., (1995). Women's labor force participation and the transition to the male-breadwinner family, 1790–1865". *Economic History Review*. №48(1). P. 89–117.

⁵⁴ Більш детально числові дані див. у спеціальній статті: Сердюк І. (2016). Діти-наймити в Гетьманщині XVIII ст. (за матеріалами Генерального опису 1765–1769 років). *Ніжинська старовина*. Вип. 22. С. 47–54.

тори (сезонні, географічні, форс-мажори, історичні події), котрі могли різко знизити, або підвищити вартість дитячої праці на локальному рівні. Прикладом може слугувати дослідження містечка Кальмар у Швеції з населенням близько 2000 мешканців. Це місто на шведсько-данському прикордонні після війни між цими країнами у 1611–1613 рр. мало істотні демографічні втрати Містечкові не вистачало чоловічих робочих рук, відтак, у 1614 р. оплата жіночої праці була в 1,2 рази вищою ніж до війни. Наступне пікове зростання оплати жіночої праці тут відбулося після в кінці 1640-х рр. після пожежі, котрі знищила місто в 1647 р. Вочевидь, саме необхідність відбудови і т.д. підвищила жіночі заробітки у 1,33 рази⁵². У таких умовах мусила зростати і вартість дитячої праці. Пожежі були дуже частими і в Гетьманщині, особливо значних масштабів вони набували у містах і теж могли зумовлювати коливання платні, потребу в робочих руках тощо. Цей аспект видається дуже цікавим і перспективним для подальших досліджень.

Також необхідно висловити ще одну важливу заувагу, загалом «грошовий» внесок дітей-наймитів в економіку Гетьманщини був дуже незначним. Їхня платня істотно поступалася дорослим, до того ж її отримувало менше половини малолітніх наймитів. Це відповідає загальноєвропейським тенденціям, навіть у Великобританії в кінці XVIII ст. такий внесок дітей у доходи населення був практично нульовим. Там він стрімко зростає у першій половині XX ст., із включенням дитини в індустріальну економіку⁵³.

Осібною від соціальної мікрогрупи наймитів була дещо менш чисельна категорія дітей, котрі офіційно не вважалися чийось робітниками, а жили у дворах чужих родин. У записках про них Генеральний опис містить спеціальну ремарку *«без найму, з-за пропитання»*, котра акцентовано відокремлює їх від найманих робітників⁵⁴. Їхня присутність у родині, окрім господарських міркувань, може бути обумовлена у тому числі й необхідністю глорифікації бездітних батьків. У традиційному суспільстві особи, які перебували у шлюбі, однак не мали дітей, наражалися на іншування і маргіналізацію. Уникнути її можна було, виконавши роль «патріарха» по відношенню до учнів, малолітніх наймитів, тощо. Це була мотивація для власників домогосподарств, а як бути зі стратегіями дітей? Ті дітки, котрих брали в родини малолітніми, звісно, не були в цьому активною стороною. Старші ж з якихось причин не могли пристати у найми. Можливо, йдеться про сиріт, в яких просто не було вибору. Вони були позбавлені можливості вибирати вигідні «вакансії» (якщо такі були наявні), або ж очікувати на їх появу. Думається, що умови перебування в чужих родині таких діток залежали виключно від волі їхніх господарів. Вони не визначалися договором, власне, відсутність такого договору це те, що об'єднує дану мікрогрупу, так само і невизначеність з термінами перебування, відсутність платні.

На тлі даної мікрогрупи ми не можемо розглядати дітей-наймитів виключно як найбільш «гнаних і голодних» верств. Батьки таких дітей не обов'язково мали бути бідними. Більше того, вони могли віддати дитину до праці для реалізації якоїсь конкретної потреби. У щоденнику Якова Марковича подибуємо запис від

⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 148а, арк. 298зв.

⁵⁰ Острожсько-Лохвицький Іван Йосипович (1749–†1825) – син сотника одного із слобідських полків, дворянин Новооскольського повіту, автор мемуарів.

⁵¹ Цю репліку треба сприймати обережно. Йдеться про мемуари, до того ж дуже патетичні, в яких автор міг літературно підкреслювати тяжкість власного становища. Див.: (1886). Записки Ново-Оскольського дворянина И. О. Острожскаго-Лохвицкаго (съ добавленіемъ замѣтокъ сына его Петра Ивановича). (1771–1846 г.). *Киевская старина*. №2. С. 361.

⁵⁵ (1859). Дневныя записки малороссийскаго подскарбия генерального Якова Марковича. Ч. II. М.: Тип. В. Готьє, С. 387.

⁵⁶ (1858). Głos ubogiej matki do córki na służbę idącej, z przytoczeniem prawdziwych wypadków, rozmaitym sługom wydarzonych, tudzież Wypisy z Listów Apostolskich śś. Pawła i Piotra dla wszystkich sług nader przydatne, nakoniec Żywoty dwóch dziewic służebnych, które korony błogosławionych dostały. Warszawa, w drukarni Józefa Ungra, S. 22.

⁵⁷ У Климентія Зіновіва є й інші рядки про корчми, де теж ідеться про блуд і безчинства, які там відбувалися. Див.: Зіновіїв, К. (1971). Вірші. Приповіді посполиті, С. 196–197, 208–209.

⁵⁸ Ролдугина, И. (2016). Открытие сексуальности. Трансгрессия социальной стихии в середине XVIII в. в Санкт-Петербурге: по материалам Калининской комиссии (1750–1759). *Ab Imperio*. №2. С. 44.

⁵⁹ Яковенко, Н. (2002). Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К., С. 116.

⁶⁰ Я свідомий того, що часто апокаліптика в указах є риторикою і тим, що мусить вивчати дипломатика. Див.: (1830). Полное собрание законов Российской империи. Т.9. С. 805–806.

28 жовтня 1763 р. про козака, котрий взяв гроші в позику, а замість відсотків віддав свого сина до служби: «*Козакъ Волокитинский взялъ взаймы 60 рублей на годъ, а вместо процену сына своего далъ въ службу*»⁵⁵. Бачимо, що йдеться про величезну, як для тогочасного простолюдина, суму, тож козак мусив бути людиною достатньо зажиточною, щоб отримати таку позику. Видається, що тут річ не тільки у відсотках. Віддавши сина в службу до самого Марковича, позичальник отримував не тільки матеріальну вигоду, а й давав синові можливість встановити важливі соціальні зв'язки. Інакше кажучи, служба у людини високого рангу давала більше перспектив, аніж наймитовання у простолюду, навіть якщо йшлося про однакову платню.

Приклад негативного соціального капіталу

Приклад із щоденника Марковича може слугувати чудовою ілюстрацією до теорії *life cycle service* на українському матеріалі. На жаль, такі згадки поодинокі. Зазвичай джерела, вказуючи про факт потрапляння у найми практично нічого не говорять про мотивацію батьків і дітей. Було б занадто великим спрощенням пояснювати все у рамках одного концепту та шукати якісь універсальні мотивації. Так для теорії *life cycle service* дуже важливим є набуття дитиною (і родиною) певного соціального капіталу. Але що робити коли заняття підлітка могло накликати на особу та родину іншування, або взагалі безчестити? У своєрідному польському poradniku для молодих служниць першої половини XIX, написаному у формі материнських повчань до доньки, настійливо радилося уникати небезпечних для молоді дівчини служб, як-то у заїжджих дворах та шинках, бо то «*справжнім чудом назвати можна, якщо якась дівчина зостанеться там цнотлива*»⁵⁶. Тут мова йде про певну універсальну домодерної доби, для Гетьманщини перебування дівчини в шинку теж асоціювалося з проституцією, як про це читаємо у вірші «*О женах в корчемницах в градах, а наипаче где в полях в корчемных гостиницах блудно живущих*». Його автор – Климентій Зіновіїв – прямо називає торгівлю тілом хлібом, тобто це був не просто блуд, а заробіток, притаманний більшості таких місць⁵⁷. Показово, що пізніше – у 1782 р., такий же підхід буде формалізовано в російському імперському законодавстві, яке вважатиме проститутками тих, хто «*непотребствием имеет ремесло*», а не просто «*непотребных женщин*»⁵⁸. В Україні корчма традиційно взагалі вважалася кублом гріхів і розпусти ще в «річпосполитські» часи⁵⁹. Пізніше з цим явищем безуспішно намагатиметься боротися імператриця Анна Іоанівна, її лаконічний указ 1736 р. все ж зображує доволі апокаліптичну картину у намаганнях повиганяти з трактирів дівок⁶⁰.

Попри те, що шинки з їхніми гріхами розміщувалися і в селах, я приділяю стільки уваги проституції, бо це більше міський феномен, як про це йдеться у ґрунтовному дослідженні Ірини Ролдугіної. Велике місто було зачинателем новацій і в сфері тілесного гріха за гроші. Так, у столичному Петербурзі середини XVIII ст. вже відбувалося переміщення практик споживання сексу із корч-

⁶¹ Ролдугина, И. (2016). Открытие сексуальности, С. 58.

⁶² Barton, H. (1981). Women and Military Institutions in Early Modern Europe: A Reconnaissance. *Signs*. Vol. 6. No. 4. 1981. P. 643-671.

⁶³ Коваленко, О. (2015). Полтава XVII – XVIII століть. К.: Видавець Олег Філюк, С. 106.

⁶⁴ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. 61, спр. 878, арк. 44–45.

⁶⁵ Детальніше про конкретні приклади таких колізій див.: Маслійчук, В. (2005). Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). *Соціум: Альманах соціальної історії*. Вип.5. С. 199–201.

⁶⁶ Hufton, O. (1994). Women, Work and Family. *A history of women in the West. Part III. Renaissance and Enlightenment paradoxes*. Cambridge, Harvard University Press, P. 17–18.

ми у спеціально найняті покої⁶¹. В Гетьманщині цього не спостерігаємо, однак тут міста теж мали у своєму населенні більшу частку мешканців без родин, мандрівний елемент, а також солдатів на постої – останній фактор, як ніякий інший сприяв поширенню проституції⁶². Зрештою, у місті концентрація шинків була банально вищою. До прикладу, тільки у межах невеликої полтавської фортеці (тобто без Подолу та підварків) станом на 1735 р. існувало 15 шинків⁶³.

В один із таких полтавських шинків пішла на заробітки донька місцевого обивателя Андрія Наливайченка, вона «*оставя отца и матку пошла до шинку на заработки*», а незабаром (у 1709 р.) разом з іншою дівкою була звинувачена у крадіжці речей молодиків, котрим «стелили» в одній із шинкових кімнат. Добряче підпили хлопці, прокинувшись зранку не дорахувалися свого майна, відтак почалося розслідування⁶⁴. Думається, що Андрій Наливайченко був не в захваті від заняття доньки, адже воно безчестило всю родину. Дівчина могла це робити всупереч волі батьків, тим більше, що шинок виступає як традиційне місце втечі, зокрема й у випадку родинних колізій⁶⁵. Тож до таких заробітків могли вдатися підлітки-втікачі, ті, хто мав схильність до девіацій (наприклад через раннє вживання алкоголю), ті, хто не міг знайти кращого заняття через іншування. Мусимо визнати, ми занадто мало знаємо про пошуки можливого місця для наймів. Звідки дізнавалися про наявну «вакансію», як відбувався відбір претендентів, наскільки важливим було походження та репутація батьків таких малолітніх наймитів? Чи була конкуренція і як вона функціонувала? Зрештою, якою була роль рідні та батьків у домовленостях про умови та оплату праці? Ці питання теж є важливими для вивчення дитячої праці.

Конкуренція та пошуки вакансій

Як стверджує англійська дослідниця Олвен Гафтон, в аграрному секторі Англії XVIII ст. між дівчатками існувала конкуренція за робочі місця на фермах, яка до кінця століття посилювалася. В силу густого розташування цих ферм таке заняття давало можливість залишатися десь поруч зі своїми сім'ями та істотно не змінювати свій спосіб життя, тим більше, що в такому разі їхня повсякденна робота і розпорядок дня не надто відрізнялися від тих, що були вдома. Приклад Англії цікавий ще тим, що у XVIII ст. там відбувається демографічне зростання, котре загостило конкуренцію за вакансії⁶⁶. Для Гетьманщини це ще не було актуальним, однак можна висловити припущення, що демографічний тут чинник теж мав вплив. Оскільки у містах вакансій було більше, а дітей менше, частина з них шукали заробітку чи прихистку саме там. Це одне з пояснень відповідного спрямування трудової мобільності. Також місто могло запропонувати більше видів робіт саме для дитячих рук. У випадку Англії, дівчина, котра не знайшла роботи на фермі неподалік від будинку, у найближчому місті з населенням у п'ять або шість тисяч осіб могла стати служницею, прати білизну тощо. Якщо ж місцевий ринок праці був вичерпаний, то треба було шукати місць за його межами. Як правило, дівчата це робили за добре

⁶⁷ Ibid. P. 19.

відомими маршрутами. Дійшовши до пункту призначення вони зустрічали родичів, знайомих, дочок сусідів, тож як стверджує Гафтон: «*молоді дівчата рідко були піонерами*»⁶⁷.

Якщо тезу Гафтон обережно «приміряти» до суспільства Гетьманщини, то слід виокремити наступні важливі моменти. Дитина-наймит не завжди було виключена з власної родини, адже перебувала не так далеко від неї, до того ж деś поряд могли бути родичі та знайомі. Останні у свою чергу, з одного боку, могли бути джерелом інформації про вакансії та умови праці, а з іншого – робили протекцію дитині. Нагадаю, що традиційне суспільство з пересторогою ставилося до приходьків, вони наражалися на іншування і вважалися «чужими». Слід гадати, що пошуки роботи поблизу свого місця проживання давали переваги у конкуренції з прийшлими. Так само і наявність якихось попередніх зв'язків на новому місці мусило б посприяти легітимації дитини, її включенню у нову спільноту.

Мешканка сотенного містечка Бориспіль Київського полку Євдокія Онісімова (Дзюба) «*в крайнем малолетстве*» залишилась без батьків. Спочатку вона півтора року жила в бориспільського жителя Івана Гопака. Вочевидь, вона досягла якогось мінімального віку для наймів, і пішла на рік «*в услужение*» до бориспільського козака Михайла Халепи, потім наймитувала рік в його зятя, далі ще по року рік в інших мешканців Борисполя – Логвина Кулиничча та Василя Менця. Далі на 2 роки найнялася до Михайла Логвина. Потім 10 тижнів жила у своїй рідній заміжній сестри (вочевидь старшої). Коли Євдокія відмовилася виходити заміж за парубка, що її засватав, то сестра вигнала її з дому, а це було взимку (на «м'ясоїд перед масляною»). Відтак дівка пішла у найми до іншого бориспільського обивателя Івана Цілуйка, де була два роки, а коли той помер, то найнялася до його сина Василя Цілуйченка, в котрого прожила ще близько двох років. На цей час Євдокії виповнилося 19 років. Вся її біографія – це переміщення між господарями на теренах одного містечка, часто новий працедавець був родичем попереднього. В цей же час деś поряд живе рідна сестра. Цікаво, що найми для Євдокії стають не тільки способом прохарчуватися чи заробити гроші, але уникнути заміжжя з нелюбом⁶⁸.

Іншим прикладом подібних переміщень, однак вже сільською місцевістю, може слугувати біографія Романа Краснощоченка. Його родина, а згодом і вже він сам, переміщаються досить обмеженою територією одного полку. Він народився в селі Опришки Городиської⁶⁹ сотні Миргородського полку в родині наймитів. Далі сім'я перейшла до села Глобино цієї ж сотні, де пробула сім років. Звідси Краснощоки перейшли на хутір під селом Жуки (та ж сотня), там помер батько Романа. Мати з Романом повернулася до Глобино, в якому залишила хлопця у найми, а сама пішла в інше село, де скоро померла. В Глобино Роман пробув деś три роки, а потім у віці 13-14 років пішов у слободу Брусову, звідти перейшов на інший хутір. Як бачимо переміщення відбуваються інтенсивно, однак на доволі локальній території, де можна було не вважатися приходьком здалеку й чужим. До того ж, із контексту справи відомо, що неподалік (на сусідніх хуторах) деś мешкав

⁶⁸ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 2629.

⁶⁹ Городище – сотенний центр Миргородського полку, зараз – Градизьк – селище міського типу Глобинського району Полтавської обл.

⁷⁰ (1976). Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і рагуш Лівобережної України). К., С. 356–359. У схожому ракурсі розповідав про своє дитинство злодій Грицько Барабаш. Ставши сиротою він малолітнім жив у дядька, потім служив у наймах в п'яти різних новосанжарських господарів, потім по черзі доглядав худобу в трьох хуторах біля Нехворощі. Див.: ЦДІАК України, ф. 95, спр. 2, арк. 46.

⁷¹ (1976). Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст., С. 300–301.

старший брат Краснощоченка. Він міг сприяти у пошуках роботи та легітимації підлітка на нових місцях⁷⁰. Порівнюючи пересування Євдокії та Романа, впадає в око, що перший сотенне містечко (нехай і невелике) дало достатньо простору для зміни місця роботи і господарів. Натомість її візаві у сільській місцевості доводиться змінювати населені пункти, причому найчастіше і найдовше він перебуває в найбільшому з них.

Визнаю, що це дуже схематичні пояснення. У конкуренції за робоче місце чи наймита багато важили індивідуальні можливості, пропозиції та бажання сторін. Погана «слава» котроїсь із них могла ускладнювати домовленість, привабливий зовнішній вигляд – полегшувати, однак кожна пропозиція мала свої підводні камені. Так, у 1742 р. наймичка Пріська Костирковна прийшовши у містечко Срібне із сусідньої Ічнянської сотні Прилуцького полку, за три дні знайшла роботу в місцевій мешканки Христини Язловецької. Однак через чотири дні «*перемолвлена была*» місцевим священиком. Важко сказати, що спонукало одну сторону переманювати наймичку, а іншу – міняти місце служби. Можна лише вибудовувати якісь припущення з огляду на те, що вже через тиждень Пріська вперше зогрішила зі священиком, після чого вони вже постійно жили «*богомерско [...] какъ мужъ зъ женою*»⁷¹.

* * *

Теорії та узагальнення почасти важко накладаються на конкретні випадки і концепт *life cycle service* тут не є винятком. Тим не менше його застосування до пояснення сутності дитячої найманої праці в Гетьманщині видається досить продуктивним. Вихід за межі власної родини і тимчасове перебування в якості наймички чи учня були важливим щаблем соціалізації як мінімум половини дітей і підлітків. Важливо, що тогочасний соціум у цьому не вбачав підстав для маргіналізації, а саме явище було тимчасовим етапом життя. Дитяча праця могла оплачуватися грошима, однак економічний ефект «дзвінкої монети» тут все ж був мінімальним. Це означає, що батьки та діти отримували за працю останніх негрошову вигоду, як то отримання навичок та статусів (опанування ремеслом), тимчасове «розвантаження» родинної економіки, одяг, їжу, прихисток (останнє було актуальним для сиріт). Дана негрошова вигода теж є частиною теорії *life cycle service*.

Дуже важливо, що на характер дитячої найманої праці істотно впливав фактор міста. Міста пропонували більше варіацій винагороди. Вони мали більше розмаїття вакансій і пропозицій роботи саме для малолітніх та неповнолітніх слуг. Концентруючи економічні та людські ресурси, місто Гетьманщини давало можливість знайти роботу деś поблизу з рідною домівкою. Дитина могла кілька разів змінювати господарів, однак не покидаючи одного населеного пункту. В сільській місцевості, видалити переміщення відбувалися б від хутора до хутора, чи поміж селами. Такий стан речей створював систему конкуренцій між наймитами за гарну роботу і між працедавцями за гарних наймитів. Механізми подібної конкуренції, а також нерівності і дискримінації пов'язані з працею дітей – проблема окремого дослідження.

Переваги міста невіддільні від його небезпек, адже соціальний капітал, набутий малолітніми наймитами, міг бути і негативним та поширюватися на всю родину. Наявність мігрантів, мандрівного та маргіналізованого елементу, солдати на постої – ці, типово міські явища, породжували попити на проституцію, куди втягувалися малолітні дівчата. Хлопчиків могли залучати до крадіжок, підманювати до втеч. У такому разі родини дітей-наймитів не тільки не отримували користі із заробітків своїх нащадків, але ще й наражалися на іншування, мусили сплачувати шкоду і так далі. Попри ці небезпеки місто Гетьманщини вабило до себе молодь. В його населенні, порівняно із селами, підвищена концентрація осіб віком 10–14, а найбільше – 15–19 років. Це теж маркер вивершування міста над округою за рахунок більшої «користі» і, того, що цю користь намагалися використати, як того радив у 1764 р. мешканцям Гетьманщини чернець Яків:

Полно лежать в селі, ступай в города!
Не очень робій, хоть не сищеш брата...
Єжелі кто спросить: «Что в город погнало?»
Скажуй: у селі користі мені мало⁷².

⁷² (2006). Яків (інок). Сатирична коляда. *Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XV – XVIII століття). В чотирьох книгах. Кн. 4: Література пізнього Бароко (1709–1798 рік)*. К., С. 760–767.

References

- (1976). Dilova i narodno-rozmovna mova HVIII st. (Materiali sotennih kanceljarij i ratush Livoberezhnoi Ukrainy). К.
- Barton, H. (1981). Women and Military Institutions in Early Modern Europe: A Reconnaissance. *Signs*. Vol. 6. No. 4.
- Bezsmertna, Yu. (2015). «Sluzhyteli» y «rabotniki» v oblikovykh dzhherelakh Het'manshchyny KhVIII st. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Vyp. 44. T.1. S. 52–56.
- Bezsmertna, Yu. (2017). Life cycle service servants: kharakterystyka ponyattya ta vidpovidnist' realiyam Het'manshchyny 60-kh–70-kh rr. KhVIII st. Eminak: naukovyy shchokvartal'nyk. 1. T.1. S. 28–33
- Brik, T. (2017). Dokhody sluh v Het'manshchyni: test teorii lyuds'koho kapitalu ta sotsial'noho statusu na prykladi mista Poltava. historians.in.ua. Dostup: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2192-timofij-brik-dokhodi-slug-v-getmanshchini-test-teoriji-lyudsko-go-kapitalu-ta-sotsialnogo-statusu-na-prikladi-mista-poltava>.
- Dnevnik Nikolaja Hanenka. 1723–1753 g. Prilozhenie k zhurnalu «Kievskaja Starina». (1884). К.: Tip. G. Korchak-Novickago.
- Dnevnyja zapiski malorossijskago podskarbij general'nago Jakova Markovicha. (1859). Ch.II. М.: Tip. V. Got'e.
- Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society. (2004). Vol. 3. S–Z. Macmillan Reference USA.
- Fauve-Chamoux, A. (2004). Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th–21st Centuries. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers.
- Gary, K. E. (2017). Constructing equality? Women's wages for physical labor, 1550–1759. *Lund Papers in Economic History*. No. 158. Lund: Department of Economic History, Lund University.
- Głos ubogiej matki do córki na służbę idącej, z przytoczeniem prawdziwych wypadków, rozmaitym sługom wydarzonych, tudzież Wypisy z Listów Apostolskich śś. Pawła i Piotra dla wszystkich sług nader przydatne, nakoniec Żywoty dwóch dziewic służebnych, które korony błogosławionych dostały. (1858). Warszawa, w drukarni Józefa Ungra

- Goldberg, P. J. (1986). Marriage, migration, servanthood and life-cycle in Yorkshire towns of the later Middle Ages: Some York cause paper evidence. *Continuity and Change*. August. Vol. 1. Issue 2.
- Henderson, J., Richard, W., [eds.] (1994). *Poor Women and Children in the European Past*. London: Routledge.
- Horrell, S., Humphries J., (1995). Women's labour force participation and the transition to the male-breadwinner family, 1790–1865". *Economic History Review*. №48(1).
- Hufton, O. (1994). Women, Work and Family. *A history of women in the West. Part III. Renaissance and Enlightenment paradoxes*. Cambridge, Harvard University Press.
- Hurzhii I. (1958). Zarodzhennya robitnychoho klasu Ukrayiny (kinets' XVIII – persha polovyna XIX st.). К.
- Instytut rukopysiv Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny im. V. Vernads'koho, f. 61, spr. 878, ark. 44–45.
- Kosheleva O. (2004). *Lyudy Sankt-Peterburhskoho ostrova Petrovskoho vremeny*. М.: OHY.
- Kovalenko, O. (2015). Poltava KhVII – KhVIII stolit'. К.: Vydavets' Oleh Filyuk.
- Kovalenko, O., Serdyuk, I. (2012). «Ihrashka chy remeslo?»: ody z aspektiv dytnstva v rann'omoderniy Ukrayini. *Kyyivs'ka starovyna*. 5–6. S. 45–56.
- Kozak, O. (2014). Zhyteli sotennoho mistechka Stayky KhVII–KhVIII st. (za materialamy bioarkheolohiyi). *Istorychna antropolohiya ta bioarkheolohiya Ukrayiny*. Vyp. 1. S. 124, 128.
- Levyts'kyy, O. (1901). Ocherky narodnoy zhyzny v Malorossyy vo vtoroy polovynе KhVII st. *Kyevskaya staryna*. 2.
- Marks K. (1952). Protses vyrobnystva kapitalu. *Kapital*. Krytyka politychnoy ekonomiyi. T. 1. Kn. 1. К.
- Masliychuk, V. (2005). Deviantna povedinka zhinky na Slobozhanshchyni u 80-kh – 90-kh rr. XVIII st. (za materialamy povitovykh sudiv Kharkivs'koho namisnytstva). *Sotsium: Al'manakh sotsial'noyi istoriyi*. Vyp.5. S. 199–201.
- Masliychuk, V. (2010). Sposterezhennya pro vbrannya pidlitka v Kharkivs'komu namisnytstvi (1780-ti – 1790-ti rr.). *Kyyivs'ka starovyna*. 5. S. 29–34.
- Masliychuk, V. (2012). Do pytannya pro dytyachu ta pidlitkovu pratsyu na Livoberezhniy ta Slobids'kiy Ukrayini v druhiy polovyni KhVIII st. Povsyakdennya rann'omodernoyi Ukrayiny. *Istorychni studiyi v 2-kh tomakh*. T.I: Praktyky, kazusy ta deviatsiyi povsyakdennya. К.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, С. 87–98.
- Masliychuk, V. (2012). Do pytannya pro dytyachu ta pidlitkovu pratsyu na Livoberezhniy ta Slobids'kiy Ukrayini v druhiy polovyni KhVIII st. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperyy*. (1830). T.9.
- Poniat, R. (2014). *Sluzba domowa w miastach na ziemiach polskich od polowy XVIII do konca XIX wieku*. Warszawa.
- Rolduhyna, Y. (2016). Otkrytye seksual'nosty. Trans'hressyya sotsyal'noy stykhyy v seredynе KhVIII v. v Sankt-Peterburhe: po materyalam Kalynkynskoy komysyy (1750–1759). *Ab Imperio*. 2.
- Sarti R. (2007). Criados, servi, domestiques, gesinde, servants: for a comparative history of domestic service in Europe (16th–19th centuries). *Obraidoiro de Historia Moderna*. №16. P. 9–39
- Serdyuk I. (2009). „Bez zaplady, na harchah i odezhi hozjajskih”: dity v naselenni Livoberezhnoho ukayins'koho mista KhVIII st. *Krayeznavstvo*. 1–2. S. 196–204.
- Serdyuk I. (2016). Dity-naymyty v Het'manshchyni KhVIII st. (za materialamy Heneral'noho opysu 1765–1769 rokiv). *Nizhyns'ka starovyna*. Vyp. 22. S. 47–54.

Serdyuk I. (2017). Vohon', voda ta neostanni kleynody. Dekil'ka sliv pro istoriyu dytyachoyi pratsi v Het'manshchyni. historians.in.ua. Dostupno: <https://goo.gl/CTP6w2>

Szołtysek, M. (2015). Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Contexts and analyses. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers.

Voloshyn Yu. (2016). Kozaky i pospolyti: Mis'ka spil'nota Poltavu druhoyi polovyny KhVIII st. K.: K.I.S.

Yakiv (inok). (2006). Satyrychna kolyada. Slovo mnohotsinne. Khrestomatiya ukrayins'koyi literatury, stvorenoyi riznymi movamy v epokhu Renesansu (druga polovyna KhV–KhVI stolittya) ta v epokhu Baroko (kinets' KhV – KhVIII stolittya). V chotyrokh knyakh. Kn. 4: Literatura pizn'oho Baroko (1709–1798 rik). Kyiv.

Yakovenko, N. (2002). Paralel'nyy svit. Doslidzhennya z istoriyi uyavlen' ta idey v Ukrayini KhVI–KhVII st. K.

Zamura, O. (2016). Mihranty v polkovykh selakh Het'manshchyny sere-dyny KhVIII st. (na prykladi dvokh sil Pereyaslavs'koho polku). Poltavs'kyy krayeznavchyy muzey: zbirnyk naukovykh statey. Malovidomi storinky istoriyi, muzeyeznavstvo, okhorona pamyatok. Vypusk KhI. Poltava: Dyvosvit.

Zapiski Novo-Oskol's'kogo dvorjanina I. O. Ostrozhskago-Lohvickago (s dobavleniem zamyetok syna ego Petra Ivanovicha). (1771–1846 g.). (1886). Kievskaja starina. №2.

Zinoviiv, K. (1971). Virshi. Prypovisti pospolyti. K.: Naukova dumka.

Serdiuk Igor

A CHILD AND MERE HIRELING IN THE URBAN SOCIETY OF THE HETMANSHYNA IN THE EIGHTEENTH CENTURY

The article examines the use of hired child labor in the Hetman State society with an emphasis on its peculiarities inherent to the urban population. In general, the labor was the most important element of the socialization of the child at the time, and it worked “seriously”; its work was aimed precisely at the outcome but not at the process or work itself. This is the main difference from the present-day practices, and that is what made possible and allowed the widespread use of hired child labor; it was regarded not as a upbringing, but as a real contribution to the family economy.

The child could make a contribution to the family economy by working directly in the family economy, as well as by working beyond it. At the same time, many kinds of work done, its volume, character, etc. could be similar. At the same time, the work of the son of the artisan on the one hand and his pupil on the other, or the same daughter of the Cossack and his young tenant, bore distinctly different social contexts. Hired labor and apprenticeship meant having a child outside his own family and stated his mobility (within a single settlement or on a larger territory). Such labor migration of children and adolescents was an important part of the separation of the Hetman State city over its district. The concentration of people aged 10-14, and most notably of 15-19 years increased in its population in comparison with villages.

Cities offered more variations of the rewards. They had more variety of vacancies and job offers specifically for minors. By concentrating economic and human resources, the Hetman State city gave an opportunity to find work somewhere close to their homes. The child could change the owners several times, but without leaving that same settlement. In rural areas, such migrations took place from farm to farm, or between villages. This state of affairs created a system of competition between the hirelings for good work and between employers for the good hirelings. The mechanisms of such competition,

as well as inequality and discrimination related to the work of children, are the problem of a separate study.

The city's advantages are inseparable from its dangers, because the social capital acquired by young minors could be negative and extend to the whole family. The presence of migrants, the traveling and marginalized elements, the soldiers on the posts – all of these, typically urban phenomena, gave birth to the demand for prostitution, in which young girls were involved. The boys could be involved in the theft of livestock and things, to fend for fleeing, to steal for service. In this case, the families of hired children not only did not benefit from the earnings of their descendants, but also suffered from the use of equipment, had to pay for damage, and so on. Despite these dangers, the city of Hetman State attracted young people.

When exploring hired labor in the early modern days, it is worth abandoning the Soviet approach, which considers it mainly as one-sided operation. At present, the most productive is the concept of life cycle service or life cycle servanthood. From this point of view, the service of the house (in Ukrainian historiography labeled with the concept of “hiring” (Ukr. ‘naymy’, ‘naymytuvannya’) does not appear as something permanent, accomplished, but as one of the stages of human life, an important component of its socialization. It is considered not only as a consequence of poverty, but as a certain fuse from this phenomenon, which allowed to survive elementary, to obtain a certain social capital, to acquire some material resources necessary for the transition to the next stage of the life cycle.

Key words: Hetmanshyina, child, life cycle, hired laborer, labor, servant.